

ВИКТОР ЮГО — ЧОВЕКЪТ И ПИСАТЕЛЯТ*

ЛЮДМИЛА СТЕФАНОВА

Всеки, който говори за Виктор Юго, рискува да повтори говорилите преди него. И то не само тук и сега, а и в други страни, в други времена. Виктор Юго — поетът, романистът, драматическият автор, критикът, публицистът, общественикът, чието творчество изпълва целия XIX в., — отдавна премина границите на своето време и на своята родина. Той намери свои възторжени почитатели сред всички народи на света, всички поколения, всички възрасти. На какво се дължи тази универсална известност на Юго, това безрезервно приемане на творчеството му от толкова различни по дух и възпитание хора? Към отговора на този въпрос може да ни доближи един поглед върху многостранността му, изразена от Жан-Ришар Блок така: „Музикален като Верлен, мелодичен като Расин, бунтовен и заплашителен като Бодлер, ваятел на поетически видения и активен участник в страстните политически борби на своето време като Данте, епичен като Байрон, лиричен като Кийтс, мечтателен като Шели, ироничен и ясен като Хайне, самотен като Леопарди, пантеист като Гьоте, демократ като Уитман, еротичен като Мюсе, религиозен като Ламартин — това е Юго.“

И всичко това е точно така, въпреки че обикновено литературните критици са склонни да преувеличават качествата на прочутите писатели, въпреки че когато се говори с много любов за един автор, често му се приписват повече достойнства, отколкото той притежава. Дори противниците на Юго не са могли да не признаят неговия всестранен и всеобхватен талант, богатата му тоналност, неизчерпаемите източници на неговото вдъхновение, необикновено широкия му емоционален и мисловен мир. Тъкмо тези на пръв поглед противоречиви елементи в творчеството му правят писателя близък до най-различни хора и най-добре обясняват неговата популярност. Тъкмо затова Виктор Юго издържа изпитанието на времето. Неговото име остана непомрачено въпреки многобройните критики, дошли „отляво“ и „отдясно“, от консервативни литературни критици и естети, които не можеха да простят демократическата насоченост на творчеството му, както и неговата утилитарна естетика, и от сектантите, които не съумяха да разберат и оправдаят идейните колебания и противоречия на човека и писателя Юго.

Това богатство и тази всестранност в творчеството на Виктор Юго могат да бъдат обяснени освен с изключителното му дарование, талант и гениал-

* Доклад, изнесен на тържественото чествуване на Виктор Юго на 16 май 1985 г., по случай столгодишнината от смъртта му.

ност и с факта, че той живее в една от най-интересните епохи от историята на Европа.

Франция през XIX в. бе разтърсена от две революции — в 1830 и 1848 г., — от многобройни народни въстания, между които и историческото Юнско въстание на пролетариата. Във Франция буржоазията, изплашена от нарастването на народните сили, прибегна до открита диктатура с установяването на Втората империя на Наполеон III и от страх пред въоръжения народ извърши национално предателство по време на Френско-пруската война. И най-после, във Франция стана първата в световната история пролетарска революция — Парижката комуна от 1871 г.

Но истинският големият писател не живее само с тревогите на своята страна, а и с външния на всички народи, с техните борби за свобода и независимост. Ето защо трябва да припомним, че XIX в. е не само време на големи социални и политически сътресения в родината на Юго, а и на общ революционен кипнеж в цяла Европа, време на величествени битки и мощни националноосвободителни движения. Революция в Германия, Италия и Австрия, освободителни движения в Ирландия, Унгария, Чехия, Полша, Гърция и България — такъв е политическият облик на този век, който някоя буржоазни историци си позволиха да нарекат „глупав деветнадесети век“.

Целият живот на Юго е тясно свързан с тези важни политически събития — затова в цялото му художествено творчество намираме пречупени през променения се мироглед на поета дълбоките стремежи на народите за създаване на справедливо общество.

Всички изследвания върху творчеството на Юго задължително разделят поета Юго от Юго-драматурга и от Юго-романиста. Всъщност Виктор Юго е само и винаги поет и в поемите, и в драмите, и в романите си. Нека се позволим на Сент Бьов, литературния критик и съвременник на поета, който пише, че не се знае дали някои речи на Юго, произнесени пред парламента през 1849 г., не са оди в проза! И може би именно високата поетичност на всички неговии творби е причината, поради която героите от поемите, драмите и романите на Юго живеят в образния свят на всеки културен човек на земята.

Едно е безспорно: идейната еволюция на поета е съпътствувана с все по-голямо художествено умение. Така в неговите ранни стихотворения, рожба на възпитанието, което той по-късно ще определи като „ограничено, кастово и клерикално“, се чувства силно влиянието на лириката на класицизма от XVIII в. и в тях има много повече възкличания, въздишки, упреци и клетви, отколкото спонтанно движение на душата и дълбоко преживяно чувство. В следващите си стихосбирки той постепенно се освобождава от тези влияния. При това новото не е само в различната идейна насоченост, резултат на започналата еволюция на Юго, но и във формата. Явява се нова композиция в неговите стихотворения, които съдържат вече елементи и на поема, и на драма. Налице е и по-дълбок лиризм, резултат на лични преживявания, спонтанна простота и повече поетическа правда. Юго се отърсва от търсените ефекти, самоцелните описания и натруфените стихове и стига до точния рисунък и верния израз. Този процес е твърде дълъг и той може да се проследи в редица стихосбирки, създадени след „Одите“: „Оди и балади“, „Източни стихотворения“, „Есенни листа“, „Песни на здрача“, „Вътрешни гласове“, „Лъчи и сенки“. В тях, както и в по-късно издадените стихосбирки, Юго пее за любовта, за радостта от живота, за семейството и децата, за родината и националната слава, за добротата, справедливостта, честта, труда и достойнството. Биографичните, лични и семейни теми са преплетени с общите за романтиците теми за любовта, природата и смъртта. С този широк тематичен обхват, съчетан с голямо богатство от рими, ярки образи и картини, от дъл-

боки преживявания, Юго се утвърждава като един от най-големите и най-близки до народа поети на Франция.

Не можем да си представим една история на френската поезия, нито пък историята на европейската поезия без Юго. Неговият стих изпълва века, така както този век изцяло изпълва творчеството на поета. Изключителната му плодовитост е феноменална. Разнообразието по отношение на сюжети, ритми и метри е негов най-ярък и безспорен белег. В поезията той вижда чудесна многоцветна градина, в която няма забранен плод. Всичко е обект на поетично пресъздаване, всички сюжети имат право на присъствие в поезията. „Няма добри и лоши сюжети, твърди той, има само добри и лоши поети.“

Цялата действителност с нейните контрасти, сблъсъци, с върховете и паденията, с цветовете, багрите и шумовете е в поезията на Юго. Затова в тази поезия съжителствуват всички гами, всички тоналности: епически, елегически, сатирически. Или, както се изрази един съвременен френски критик, Юго е единственият, който съумя да свири на всички струни на своята лира.

Ехо от многогласното звучене на тази лира откриваме в поезията на по-късните френски поети Бодлер, Верлен, Рембо, Маларме.

1851 година, годината, която разделя на две равни части XIX в., е решителна преломна година за идейната еволюция на поета и бележи рязък поврат в неговото творчество. До 1851 г. Юго, въпреки изразените си искрени симпатии към народа, въпреки съчувствието си към страданията на онеправданите социални низини, остава все пак до голяма степен изразител на хаотичния и индивидуалистичен свят на своята класа. След преврата на Наполеон III, след експулсирането на Юго от страната, той за пръв път се сблъсква сам с тиранията, с беззаконията, със социалното потисничество. Певецът на екзотичната, интимна и отвлечено-хуманистична лирика отстъпва място на социалния певец, на поета, който вижда в бъдещето, на поета-пророк. Едва сега Юго наистина стига при народа, на когото дотогава говори малко отвисоко, с известна снизходителност. Минал през роляизма, легитимизма, либералния бонапартизъм и конституционния монархизъм, Виктор Юго най-после стига до републиката, и то в момента, в който тя агонизира, и за пръв път в своя живот той избира най-противоречавия на собствените му интереси път.

Не бихме преувеличили, ако кажем, че на изгнаничеството на поета дължим най-хубавото, което е създал неговият гений. Сам Юго съзнава това, наричайки себе си самодоволен буржоа през последните години от Юлската монархия; а и той не се бои да признае дълбоко положителната и благодатна роля на станалото: „Изгнанието беше хубаво и аз благодаря на съдбата за него.“

Юго прекарва в изгнание 20 години, отначало в Жерзей, по-късно в Гернзей (Белгия). В този период създава острия политически памфлет „Малкият Наполеон“, „История на едно престъпление“, „Съзерцание“, „Легенда на вековете“, „Възмездия“, „Клетниците“, „Уилям Шекспир“, „Песни на улиците и горите“, „Морски труженици“, „Париж“, „Човекът, който се смее“. Но това е само част от написаното в изгнание. Всичко, което излиза по-късно, е създадено всъщност в „стъклената стая“ в Гернзей, където се намира кабинетът на Юго с прозорци към океана. Не бива в никакъв случай да се мисли, че тази стъклена кула е кулата от слонова кост на привържениците на самоцелното изкуство. Тъкмо обратното е вярно: няма по-голям враг на теорията на изкуството за самото изкуство от Юго, няма по-ярък противник на интелектуалната изолация от него. Трудно може да се намери поет, който така малко да обособява своята съдба от съдбата на другите. Може би най-

красноречивият израз на тази приобщеност, на това тъждество с другия, с хората, е знаменитият предговор към „Съзерцание“.

„Тук е разказана една човешка съдба ден след ден. Но това животът на един човек ли е? Да, но също така и животът на другите хора. Никой от нас няма честта да притежава живот, който е само негов. Моят живот е вашият, и вашият живот е моят, вие изживявате това, което изживявам аз, съдбата ни е еднаква. Вземете огледалото и погледнете в него. Понякога се оплакват от писателите, които казват „аз“. Викат им: „Говорете ни за нас.“ Уви, когато ви говоря за себе си, говоря за вас. Как не го чувствувате? Безумен е този, който мисли, че аз не е ти.“

Изгнаник, Юго живее с борбите и страданията на хората от всички страни. Той отправя до американските власти протест против смъртното наказание в защита на бореца срещу робството Джон Браун, подкрепя Гарибалди, у когото уважава не само героя, но и човека, станал изразител на борбите на своя народ. Юго с възмущение обвинява поробителите и тираните, с чувство на дълбоко негодувание издига глас срещу зверствата на османците в Гърция, Сърбия и България, с цялото си сърце откликва на освободителните движения в целия свят, като им посвещава незабравими страници. Неслучайно мнозина борци се обръщат към поета и поставят странен символичен адрес на своите писма: „Виктор Юго — океанът“. По-късно, след жестокото потушаване на Парижката комуна, Юго отваря широко вратите на своя дом в Брюксел за преследваните комунари и смело се бори за тяхното амнистиране.

Твърде често в недоброжелателната критика за Юго се натъкваме на твърдението, че в основата на цялото му поведение и дейност по време на изгнанието лежат чувството на лична обида, нахърненото самолюбие и неосъществените политически амбиции. Но никога личната обида не може да роди такива произведения, каквито създава Юго през това време, и да вдъхнови за толкова високохуманно и достойно поведение, като поведението на Виктор Юго.

Двете големи творби на Юго от този период заслужават особено внимание. Стихосбирката „Възмездия“, продиктувана от справедливия гняв и възмущение на поета от престъплението, извършено спрямо френския народ, представлява забележителен етап в неговото творчество. Ирония, обида, проклятие — там откриваме всички гами на сатирата. Новото е в сполучливото съчетание на сатиричното с епичното и лирическото начало. Така възникват неповторими стихове, които са едновременно и остра сатира, и призив за борба срещу узурпатора. Неслучайно в продължение на петнадесет години стихосбирката е забранена във Франция и тайно се предава от ръка на ръка, за да стане Юго най-четеният поет на Франция и символ на надеждите на френския народ. Актуална, активна, войнствуваща поезия, написана от човек, който като защитник на свободата и глас на съвестта на човечеството високо обвинява. И все така неслучайно в годините на съпротивата на френския народ стихотворенията от „Възмездия“ станаха лозунг и знаме в борбата.

„Легенда на вековете“ е епична поема за историята на човечеството от древната античност през френското, немското и испанското Средновековие до съвременieto на поета. Но тази история е представена не като сбор от епизоди и събития, а като непрекъснато, неотклонно движение на човечеството напред — на човечеството, което се измъква от мрака на невежеството и тиранията, за да излезе на широкия път, залян от светлината на разума. Защото Легендата е едновременно и история на човешката съвест, на нейното пробуждане, развитие и победа. Герои на тази епопея на човешкия възход са обикновените хора, които заедно образуват една непобедима армия. Но „Легенда на вековете“ е и героическа, и прометеувска епопея на бедните и онеправданите в обществото. И в това се крие част от оригиналността на творбата. И преди

Юго мнозина са писали за мизерията и са плакали над жестоката орис на бедните, но той е един от първите, които поставят ударението не само върху съчувствието и състраданието, но и върху нравствената сила и героизма на тези хора.

На 4 септември 1870 г., след капитулацията на Наполеон III при Седан, поетът се връща в Париж и в речта си при празничното посрещане от народа дава следното чудесно определение на столицата на Франция: „Знаете ли защо Париж е градът на цивилизацията? Защото е град на революцията.“ В тази синтезирана мисъл Юго влага дълбокото си убеждение, че не може да има истинска цивилизация без революция и че, от своя страна, революцията е носител на съкровища от мисли, идеи, таланти, които ще създадат новата цивилизация на едно общество.

До последния ден на живота си Юго остава верен на своя девиз: „Поетът трябва да върви като факел пред своя народ!“

Важен дял в творчеството на Виктор Юго заемат неговите пиеси, подчинени на основното изискване на поета: „Всяка творба представлява действие.“ „Театърът е трибуна и катедра.“ „Театърът трябва да превърне идеята в хляб за народа.“

Всички негови драми, едни написани в стихове, други в проза, представят пред читателите актуални за времето политически и нравствени проблеми: за демокрацията и тиранията, за отношенията между управляващи и народ, за корупцията на върховете и моралната чистота на хората от низините, за личната свобода и дълга, за бунтовния индивид и обществото и най-после за възраждащата сила на всяко искрено и дълбоко човешко чувство.

Лирическата фантазия, музиката на стиха и прозата, свежестта на рисунъка, плътното действие, красноречието и романтично-революционният патос обясняват дългия сценичен живот на пиесите му, независимо от някои чисто жанрови несвършенства.

И все пак най-широка популярност Юго дължи на романите си „Парижката света Богородица“ и „Клетниците“. „Клетниците“ е най-превежданият и преиздаван роман в света. Романите на Юго са социални романи, изградени върху конкретен исторически фон, пронизани от дълбока човечност. В основата им лежи характерната за Юго тема за светлината, за постоянния антагонизъм между силите на нощта и деня, на доброто и злото. Тази антитеза противопоставя невинността на престъплението, грозното на красивото, низкото на възвишеното. От всички негови романи лъха твърдата увереност на поета, че целият свят се издига постепенно към светлината, че всички същества се чувствуват привлечени от лъчите на тази светлина и че няма кътче в света, в което тя да не може да проникне.

Романът според Юго трябва да съдържа елементи на драмата и епопеята, да напомня едновременно за Уолтър Скот и за Омир, да бъде „реален и идеален“, „верен и величествен“. Очевидно амбицията му е да създаде роман, който да обедини прозаичното с поетичното, да смеси трагичното и комичното, така както Шекспир е направил в своите пиеси.

Юго успява да осъществи това намерение — както благодарение на удивителното богатство и верния избор на получените от наблюдението художествени елементи и комбинирането им в едно стройно цяло, така и благодарение на умението си да създава силни, ярки и колоритни картини, чрез които прави своите психологически анализи, философски и нравствени размишления.

Не е трудно да се открие в романите на Юго влияние от възгледите на Русо: „Човекът е добър, но обществото е лошо.“ Обществото създава мизерията, то принуждава Жан Валжан да открадне и прави от него каторжник,

то създава жени като Фантин, то е причина за нещастията на Гуинплен, то е причина за съществуването на хора от типа на Жавер и Тенардие. Близките до природата хора, тези, които поради някакъв недъг живеят встрани от обществото, запазват завинаги своята доброта и нравствена чистота — Гаврош, Дея, Жилиат, Гуинплен, Квазимодо. . .

Разкриването на дълбоките противоречия между бедни и богати поставя пред романиста Юго важни задачи — да се бори за премахване страданията от живота, за облекчаване на мизерията, да разобличи героизма на имащите, да издигне глас за установяване на социално равенство. Главната роля в изпълнението на тази програма, която е по-скоро реформаторска, отколкото революционна, според Юго се пада на любовта. Любовта е първият етап в борбата за спасяване на човека. Тя може да изтръгне от бездната на злото всеки човек. Върху тази идея почива нравственият път на Жан Валжан, неговото възлизане към светлината. Епископът Мириел запалва първата искра у Жан Валжан, затыпал и озверен от социалното зло — и „осъден на светлина“, воден от пламъка на тази любов, той тръгва по пътя на истинската святост, уличайки със себе си Козет, Фантин, Мариус и даже Жавер.

Но в романите има моменти, в които Юго иска не само да облекчи мизерията чрез любов, състрадание и прошка, но и да потърси начини да я изкорени. В „Клетниците“, в сцената с причастията на стария якобинец, се вижда открита възхвала на един живот, посветен на борбата, възхвала на делото на Конвента; в страниците, посветени на въстанието, се чувства възхищението на поета от подвига на Анжолрас и другарите му; в романа „Девет-десет и трета година“ Юго изразява преклонението си пред делото на Великата френска революция, а в четвърта част на „Клетниците“ четем: „Кой спира революциите посред пътя им? Буржоазията. Защо? Защото буржоазията представлява задоволените интереси.“

Силата на романите на Юго е не само в пламенната защита на човека и неговото право на щастие. Тя се корени и в интересното водене на разказа, в оригиналната сюжетна линия, макар че тя често е начупвана, прекъсвана от нови епизоди и коментари на автора; силата им се крие в пластичния релефен стил, наситен с особена материалност от ярки цветове, шумове и ритъм; крие се в нарисуваните с могъщ замах картини на Париж от 1482 г., на Париж от 1830 г., на океана, на природните стихии, на катедралата „Света Богородица“ и особено на движението на тълпите, уличните боеве, барикадите, революциите. . .

Написаните в последния период от живота на Юго творби „Думи и дела“, „Искусството да бъдеш дяло“, „Папата“, „Върховна младост“, „Религия“, „Четирите посоки на духа“, както и многобройните съчинения, публикувани след смъртта му, допълват картината на една необикновена свръхчовешка продуктивност, която по своя обем и мащабност може да се сравни с продуктивността на Шекспир, Гьоте или Толстой.

Юго остана в сърцата на хората, защото въплъти в себе си духа на народа и духа на своето пълно с противоречие време; защото изпълни историческата си мисия на писател — създаде творби, които съставляват, по думите на Луи Арагон, части от една симфония, която може да се нарече „Любов към човечеството“.

Ценностите, които отстоява Юго, са вечни, общочовешки ценности, чието осъществяване е цел на прогресивните обществени движения и в наше време. Тъкмо затова великият френски поет от XIX в. Виктор Юго и днес, сто години след неговата смърт, принадлежи изцяло на нашето съвремие, на нашето бъдеще.